

SONDY DO HODNOTOVEJ PLATFORMY BYZANTSKEJ FILOZOFIE A JEJ ODKAZ PRE SÚČASNÚ EURÓPSKU HODNOTOVÚ ORIENTÁCIU. NÁČRT PROBLEMATIKY¹

Probes Into the Value Platform of Byzantine Philosophy and Its Message to Contemporary European Value Orientation. A Sketch of the Issue

Tomáš Pružinec

DOI: 10.17846/CL.2019.12.2.135-147

Abstarct: PRUŽINEC, Tomáš. *Probes Into the Value Platform of Byzantine Philosophy and Its Message to Contemporary European Value Orientation. A Sketch of the Issue.* This article presents the issue of the value platform of Byzantine philosophy. It begins with polemics about the possibility itself of opening a debate concerning such a theme. It focuses on delimitation and complications of the research of a value platform of Byzantine philosophy and – at the same time – it looks for chances of its detection. Attention is paid to the field of culture and semantics of the terminological apparatus. Great importance is given to the reflection on the philosophical expression of cosmos as well as on the meaning of terms like “synergic” and “ecumenic”. The final part of the article refers to the possible message of the platform of values of Byzantine philosophy for contemporary European value orientation and its direction.

Keywords: *Byzantine philosophy, Byzantine culture, value platform, cosmos, man, person, right, justice*

Abstrakt: PRUŽINEC, Tomáš. *Sondy do hodnotovej platformy byzantskej filozofie a jej odkaz pre súčasnú európsku hodnotovú orientáciu. Náčrt problematiky.* Príspevok predkladá problematiku hodnotovej platformy byzantskej filozofie. Začína polemikou nad samotnou možnosťou otvorenia tejto témy. Zameriava sa na ohraničenia a komplikácie pri hľadaní hodnotovej platformy byzantskej filozofie a zároveň hľadá možnosti jej detegovania. Pozornosť sa obracia na oblasť kultúry a sémantiky pojmoslovného aparátu. V popredí je úvaha nad filozofickým výrazom kozmos, ako aj toho, čo predstavujú pojmy „synergický“ a „ekumenický“. Záver príspevku načrtáva možný odkaz hodnotovej platformy byzantskej filozofie pre súčasnú európsku hodnotovú orientáciu a jej nasmerovanie.

Kľúčové slová: *byzantská filozofia, byzantská kultúra, hodnotová platforma, kozmos, človek, osoba, právo, spravodlivosť*

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0116. Všetky preklady z cudzích jazykov v tomto príspevku pochádzajú od autora.

Otvorenie otázky hodnotovej platformy

Riešiť problematiku hodnotovej platformy byzantskej filozofie, ktorá reflektuje byzantské dedičstvo a z neho vychádza, je pre súčasnú filozofiu jednak smelým počinom, ako aj aktuálnou výzvou. Smelým počinom preto, lebo bádateľ v tejto oblasti riskuje zakopnutie, keďže spracovanie byzantskej filozofie ako takej je len v počiatkoch. Magdalena Jaworska-Wołoszynska (2017, 12) veľmi správne konštatuje, keď píše o situácii v poľskom prostredí, „že pokiaľ ide o Byzanciu a jej kultúrne dedičstvo, uprednostňované a propagované sú predovšetkým výsledky v oblasti literatúry, dejín, práva, dejín umenia a archeológie, zatiaľ čo výsledky výskumu z oblasti filozofie sú do veľkej miery ignorované.“ Aj na Slovensku je výskum byzantskej filozofie len v samotných počiatkoch, ale ako píše Ján Zozulák (2017a, 9) „v posledných rokoch sa ukázalo, že byzantská filozofia má nezastupiteľné miesto v dejinách európskeho filozofického myslenia, preto sa jej zvýšená pozornosť začala venovať aj na Slovensku.“ Hoci sa „byzantská filozofia“ začala systematicky skúmať pomerne neskoro, až na prelome 19. a 20. storočia (grécky historik filozofie Βασίλειος Ν. Τατάκης² a francúzsky historik filozofie Émile Bréhier), a hoci jej odborná platforma bola kreovaná v Medzinárodnej spoločnosti pre štúdium stredovekej filozofie³ až v roku 1975, treba optimisticky skonštatovať, že za posledné storočie bolo publikovaných nemalé množstvo prekladov byzantských filozofov, štúdií a článkov pojednávajúcich o byzantskej filozofii.

Ak teda tvrdíme, že riešenie problematiky hodnôt v oblasti byzantskej filozofie je pre súčasnú filozofiu smelým počinom, máme tým na mysli otvorenú možnosť riskovania v zmysle produkovania nekompletných a nesystematických výsledkov, ktoré budú skôr prezentovať fragmentárne spracovania alebo naopak, necelivé reflexie. Takéto riskovanie je však súčasťou každého vedeckého bádania a do tejto línie sa radí aj predmetný príspevok. Treba ho teda vnímať len ako jeden z pokusov pri hľadaní a detegovaní základnej hodnotovej platformy byzantskej filozofie, ako pokus, ktorý nechce dať hotové odpovede, lež otvoriť samotnú tému či skôr otázku. To však indikuje, že bádanie v oblasti byzantskej filozofie a zvlášť v oblasti jej hodnotového systému je aktuálnou výzvou, zvlášť aj preto, že súčasná Európa objavuje svoje myšlienkové a kultúrne korene, na ktoré sa často v ideovom, ale aj politickom diskurze sporadicky odvoláva, či už za účelom úprimného hľadania a určenia svojej identity, alebo aj za účelom kamuflovania politických cieľov v prospech politickej hry. Riešenie problematiky hodnôt v oblasti byzantskej filozofie je však aktuálnou výzvou aj preto, lebo európske filozofické myslenie potrebuje oboje pľúc, pľúca východu, rovnako ako aj pľúca západu. V tomto zmysle posolstvo ruského básnika a filozofa Vjačeslava Ivanoviča Ivanova o zblížovaní východu a západu, ktoré spredmetnil v známom aforizme „dýchať obidvoma pľúcami“ (*Дыхать обидвoма плуцями*) (1987, 429)⁴ sú stále aktuálnou výzvou.

² Fran. Basile Nicolas Tatakis, slov. Vasil N. Tatakis alebo Vasilios N. Tatakis istú časť svojho života študoval a pôsobil vo Francúzsku, kde prvýkrát vydal dielo *La Philosophie byzantine* (Byzantská filozofia) ako súčasť publikácie *L'Histoire de la Philosophie*, ktorej autorom bol Émile Bréhier (1949). Dielo vyšlo v prestížnom vydavateľstve Presses Universitaires France a malo veľa ďalších vydaní. Dodnes zostáva „pilotnou monografiou“ (Neupauer 2011, 8) a „originálnou a priekopníckou prácou z dejín filozofického myslenia Východorímskej (Byzantskej) ríše“ (Zozulák 2017b, 27).

³ Medzinárodná vedecká spoločnosť s francúzskym názvom *Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale* (skr. SIEPM) bola založená v roku 1958. Jednou z komisií vedeckej spoločnosti je aj *Commission on Byzantine Philosophy*. V súčasnosti je jej koordinátorkou Katerina Ierodiakonou z Národnej a Kapadostriasovej univerzity v Aténach (*Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών*).

⁴ Túto ekumenickú myšlienku zdôrazňoval aj Ján Pavol II. (1996, 65, čl. 54) v súvislosti s odvolávaním sa na reciprocitu Byzancie a Ríma v prvom tisícročí histórie kresťanstva.

Ohraničenia a komplikácie pri hľadaní hodnotovej platformy

Pri hľadaní a detegovaní hodnotovej platformy byzantskej filozofie narážame na skutočnosť, že byzantská filozofia je ešte stále v počiatočnom rozpracovaní, aj keď pionierske začiatky má už dávno zdarne za sebou. Ján Zozulák (2017b, 21) správne konštatuje, keď píše: „Napriek novým poznatkom sa doteraz nepodarilo podrobne preskúmať a analyzovať byzantské filozofické myslenie a uspokojivo odpovedať na otázku, aký pokrok urobili byzantskí filozofi vo svojej dobe, čím obohatili filozofické myslenie svojich predchodcov, do akej miery ovplyvnili neskoršie filozofické myslenie európskych filozofov a aký bol ich vplyv na sýrsku, arabskú, latinskú a slovanskú kultúru.“ Fakt, že sa doposiaľ nepodarilo podrobne preskúmať a analyzovať byzantské filozofické myslenie je skutočnosť, ktorá komplikuje hľadanie hodnotovej platformy byzantskej filozofie. Tieto komplikácie konkretizujeme aj v nasledovných problematických bodoch.

Je potrebné si uvedomiť dejinný fakt, a to, že byzantská filozofia sa rodila v etapách tak, ako samotná Byzantská ríša, počnúc transformáciou východorímskeho impéria na stredovekú Byzantskú ríšu, ktorá vrcholila v 9. až 12. storočí. Byzantská ríša sa vyvíjala a dotvárala. Dnes môžeme konštatovať minimálne jej tri fázy: antickú, ranobyzantskú⁵ a byzantskú. Pokiaľ ide o samotnú byzantskú filozofiu, tu teda treba hovoriť o etapách vývoja v rôznych periódach. Jestvuje pluralita jej chronologického rozdelenia a diskusia vo vedeckých kruhoch o jej širšom či užšom ohraničení, o ktorých píše Ján Zozulák (2017b, 52-56)⁶. Treba brať vážne do úvahy komplexnosť samotnej periodizácie byzantskej filozofie, „problém jej datovania“ a jej „rozdiely v prístupe k periodizácii jednotlivých období vývoja filozofického myslenia“ (Neupauer 2011, 9), ktoré riešenie problematiky hodnotovej platformy v oblasti byzantskej filozofie ešte viac komplikujú. Ku komplikácii sa pridáva samotný fakt „nejasnosti v chápaní pojmov filozofie a filozof“, ktoré tiež viedli k spochybneniu existencie filozofie pred 11. storočím (Milko 2009, 109). Mnohovýznamovosť filozofie⁷, mnohosť a pluralita byzantských filozofov⁸, ich rozmanitá komplexnosť a problematika samotného zadenovania⁹,

⁵ V diele Geografa Ostrogorského *Geschichte des byzantinischen Staates* sa stretávame s označením „predbyzantské obdobie“ (1952), ktoré situuje do rokov 324 až 610.

⁶ V tejto súvislosti odporúčame konzultovať periodizáciu, ktorú predkladá Pavel Milko (2009, 171-203).

⁷ Byzantská filozofia je vskutku mnohovýznamová a je to komplexný jav. Pod byzantskou filozofiou môžeme chápať akademickú disciplínu, ale vo všeobecnosti aj kresťanské myslenie a zároveň aj formu praktického života. Pre pohanské myslenie sa používalo označenie vonkajšia múdrosť (*σοφία ἔξωθεν*) alebo zmiešaná múdrosť (*σοφία θύραθεν*).

⁸ Aj keď bola byzantská filozofia do istej miery inšpirovaná aristotelizmom alebo novoplatonizmom, filozofické prístupy a interpretácie boli pluralitné. Aj u byzantských filozofov nachádzame rôzne prístupy, počnúc filozofi z novoplatónskej aténskej školy z 5. stor. (napr. *Πρόκλος ὁ Διάδοχος*, Proklos, prezývaný Nástupca), cez početných viac či menej významných kresťanských filozofov 7. stor. (napr. *Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρεὺς*, Štefan Alexandrijský), 11., 12. stor. (napr. *Μιχαὴλ Ψελλός*, Michael Psellos alebo jeho nasledovník na univerzite v Konštantínopole *Ἰωάννης ὁ Ἰταλός*, Ján Italos, ďalej *Ἐὐστράτιος Νικαίας*, Eustrátios Nikejský), 13. stor. (napr. *Ἰωσήφ Ῥακενδύτης*, Jozef Rakenditis), 13., 14. stor. (napr. *Θεόδωρος Μετοχίτης*, Teódoros Metochítis), 14., 15. stor. (*Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων*, Geórgios Gemistós Pléton) a mnohých iných, až po humanizačné prístupy filozofov 15. stor. (napr. *Μιχαὴλ Ἀποστόλιος* alebo *Ἀποστόλης*, Michal Apostolis; *Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος*, Ján Argyrópulos) a kresťanských obrancov aristotelizmu (napr. *Γεώργιος Κουρτέσιος Σχολάριος*, Geórgios Kourtésios Scholários, neskôr patriarcha *Γεννάδιος Β΄*, Genádios II.).

⁹ V tejto súvislosti uvedme, že pod výrazom *φιλόσοφος*, resp. v pluráli *φιλόσοφοι* sa v Byzancii nemysleli len vzdelanci, učitelia filozofie a obvykle profesori filozofie, ktorí pôsobili na cisárskej vysokej škole (resp. v dnešnom ponímaní univerzite), ktorí boli takto titulovaní, a ďalej majstri klasickej vzdelanosti vo všeobecnosti, ale aj mnísi, ba dokonca aj askéti, ktorí boli milovníkmi životnej múdrosti. (Bližšie k tejto téme pozri Milko 2009, 108-117).

skutočnosť rôznych renesančných prúdov¹⁰, ako aj fakt vývoja byzantskej filozofie pochopiteľne sťažuje bádanie v rámci jej hodnotovej platformy. Treba mať tiež na zreteli aj metodologickú a hermeneutickú rovinu prístupu k byzantskej filozofii. Musíme zobrať do úvahy fakt, že „nie je možné vcelku ponúknuť tzv. „správnu metódu prístupu“ k téme filozofie v Byzancii“ (Milko 2009, 65). Asi v poslednom rade sťažovanie bádania spôsobuje „filologizácia problému“, ktorú načrtáva Neupauer (2011, 68)¹¹. Komplexnosť vývoja samotného gréckeho jazyka a jeho sémantické premeny sú namieste, avšak v rámci štúdia problematiky byzantskej filozofie „nie je nutné ho preceňovať“ (Neupauer 2011, 69). Myslíme si, že je nutné brať do úvahy vyššie uvedené výhrady a prekážky, ktoré sa vzťahujú na byzantskú filozofiu ako na značne komplexný jav. V tejto súvislosti si teda kladieme súbor oprávnených otázok: Je vôbec možné detegovať hodnotovú platformu byzantskej filozofie, ak sa ešte nepodarilo podrobne preskúmať a analyzovať byzantské filozofické myslenie? Neriskujeme tým nebezpečenstvo prílišného generalizovania? A ďalej: Neriskujeme tým umelé zuniverzalizovanie zložitého dejinného, jazykového a intelektuálneho komplexu, ktorý by mal byť študovaný skôr parciálne?

Možnosti detegovania hodnotovej platformy

Ak chceme zodpovedne hľadať a detegovať hodnotovú platformu, ktorá bola pilierom, ako aj produktom byzantskej filozofie, musíme si uvedomiť sociálno-politicko-náboženskú platformu, na ktorej bola postavená byzantská civilizácia, resp. byzantská kultúra. Významný rusko-juhoslovanský byzantológ Georg (Georgij) A. Ostrogorsky (rus. Георгий Александрович Острогорский, srb. Георгије Острогорски) ju vo svojej knihe *Geschichte des byzantinischen Staates* definoval ako syntézu rímskej štátnej formy, gréckej kultúry a kresťanskej viery (1952). Český byzantológ a filológ Vladimír Vavřínek (1992, 7) Ostrogorského definíciu výstižne okomentoval, že Ostrogorsky „tým postihol tri najvýznamnejšie črty byzantskej spoločnosti“ a zároveň zvýraznil fakt, že „treba zdôrazniť, že všetky tieto zložky vskutku tvorili ucelenú, organicky spojenú jednotu, že splyvali jedna s druhou a navzájom sa podmieňovali. Byzantská civilizácia tým nadobudla zvláštnu svojbytnú jedinečnosť, ktorá svojou monolitickou ucelenosťou vzbudzuje dojem až strnulej nehybnosti. Je to však predstava príliš jednostranná, a tým do určitej miery klamná.“ Vavřínek tým skvele vypovedal fakt o svojbytnej jedinečnosti byzantskej civilizácie a zároveň sa tým postavil proti teórii jej strnulosti a nehybnosti, ktorú mohla mylne evokovať. Pravdou však je skutočnosť, že pre byzantskú ríšu bola príznačná „adaptabilita“ a „trvalá rada zmien.“ (Vavřínek 1992, 7).

Výhrady a prekážky, ktoré sme predložili vyššie sú pre bádanie v oblasti hodnotovej platformy dobre položeným mantinelom ale zároveň aj dobre postaveným majákom, pretože ukazujú smer. V tejto súvislosti detegujeme dve skutočnosti. Po prvé, byzantská filozofia riešila tie isté témy aké riešila antická filozofia, resp. ktoré otvorila. Antická filozofia náhle neskončila a byzantská filozofia náhle nezačala. Hovoríme o istom *continuatio* s predchádzajúcim myslením. V tomto význame Pavel Milko (2009, 105) tvrdí, že byzantská filozofia riešila tie isté témy ako filozofia

¹⁰ Okrem významných či menej významných osobností byzantskej filozofie rôznych období, treba brať do úvahy aj rôzne formy renesancie v zmysle zintenzívnenia recepcie antického dedičstva, ako napr. prvú vlnu humanizmu, tzv. macedónsku, resp. makedonskú renesanciu (9. – 11. stor.), druhú vlnu humanizmu, tzv. komnénovskú renesanciu (11. – 12. stor.) a tretiu vlnu humanizmu, tzv. palaiologovskú renesanciu v neskorobyzantskom období (13. – 15. stor.).

¹¹ V tejto súvislosti robí Eduard Neupauer (2011, 70) zaujímavú alúziu na samotnú hermeneutiku. Píše, že aj prvá časť tretieho diela historika filozofie Hansa Georga Gadamera *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* nesie názov „Jazyk ako médium hermeneutickej skúsenosti.“

predchádzajúceho obdobia, asi až snáď na otázku osoby. Ján Zozuľak (2018a, 37-50) však ide ešte ďalej a na základe svojich bádání tvrdí, že byzantská filozofia sa zaoberala aj inými témami, ako napr. témou bytia a nebytia a pod. Po druhé, bolo to kresťanské posolstvo a konkrétne teológia, ktorá určila smer byzantskej filozofie, pričom to nevyhnutne neznamená, žeby byzantská filozofia nemusela byť autonómna a od teológie nezávislá¹². Aj v tejto súvislosti súhlasíme s Milkom (2009, 107), ktorý pripomína skutočnosť, že napr. triadologické a kristologické spory jedinečným spôsobom vybrúsili aj filozofické pojmoslovie, napr. *οὐσία, ὑπόστασις, φύσις, πρόσωπον*. Výhrady a prekážky, ktoré sme uviedli v predchádzajúcej časti by nemali byť zátarasou k tomu, aby sa urobil hoci aj opatrný pokus o detegovanie či zosumarizovanie hodnotovej platformy, aj keď by mohlo ísť len o veľmi skromné postulovanie niektorých východiskových pozícií. Hodnotová platforma byzantskej filozofie totiž výrazne reflektovala vyššie uvedenú syntézu rímskej štátnej formy, gréckej kultúry a kresťanskej viery. Napriek tomu, že byzantská ríša prešla krízami a kolíziami, mala schopnosť im čeliť a udržať jednotu, a to aj vďaka hodnotovej platforme, na ktorej bola postavená.

Kultúra a sémantika pojmoslovného aparátu

Pri detegovaní hodnotovej platformy si treba uvedomiť fakt, že byzantská kultúra má svoje vlastné „*sui generis*, ktoré predstavuje svojrázny kultúrny typ“ (Milko 2009, 14). Treba si uvedomiť, že „kresťanstvo bolo v Byzantskej ríši kultúrou“, ako správne tvrdí Cyril Diatka (2013, 594). Kresťanstvo bolo kultúrou aj v iných častiach Európy, ktorú formovalo a dávalo jej hodnoty. Pre Byzanciu to platilo zvlášť, ako píše Václav Ježek (2009, 32): „Prvky byzantskej kultúry a byzantského myslenia sa objavujú v iných kultúrach, ale Byzancia je jedinečná tým, že poskytla «systémový» kontext pre rozvoj kultúry.“ Kultúra v Byzancii mala vplyv na súkromný a na verejný život, ktorý vytvárala. Vladimír Vavřínek (1992, 11) tvrdí, že „to, čo byzantskú spoločnosť spojovalo, čo podmieňovalo príslušnosť k nej, bola jej kultúra, ktorú možno najlepšie charakterizovať tým, že bola grécka svojou formou a kresťanská obsahom. Keby mal nejaký Byzantíneček¹³ odpovedať na otázku, akého je pôvodu alebo aká je jeho príslušnosť, najskôr by povedal, že je *Romaïos* – Riman¹⁴, občan Rímskej (t. j. byzantskej) ríše¹⁵, a že je *christianos orthodoxos* – pravoslávny kresťan. Tieto dve hodnoty boli z byzantského hľadiska rozhodujúcimi a tie vystihovali vlastnú podstatu tejto civilizácie“. Takéto interpretovanie súvzťažnosti kresťanstva a kultúry nám lepšie otvára dvere aj k pochopeniu samotnej hodnotovej platformy byzantskej filozofie. Veď „duchovnosť byzantskej spoločnosti predstavuje systémový rámec, v ktorom filozofia rozvíja a zároveň plní očakávané funkcie“ (Neupauer 2011, 11). Keď v časopise *Revue des Études Grecques* Paul Lemerle (1951, 388) recenzoval Tatakisove dielo *La philosophie byzantine*, hneď v úvode recenzie

¹² V tejto súvislosti pripomeňme pluralitu byzantských filozofov, ich rozmanitú komplexnosť a problematiku samotného zedefinovania filozofov a filozofie, o čom sme písali vyššie (viď napr. pozn. 8, 9).

¹³ Označenie, ktorým západní autori tradične označovali občanov Rímskej ríše.

¹⁴ Sg. *Ῥωμαῖος*, pl. *Ῥωμαῖοι*. Obyvatelia Rímskej ríše a neskôr Byzantskej sa označovali za Rimanov. Tzv. Byzantínci sa pokladali za prirodzených pokračovateľov Rímskej ríše. V súvislosti s klarifikáciou a s významovosťou pojmoslovia Vladimír Vavřínek (1992, 7) správne píše: „Byzancia [...] je to názov, ktorý vytvorilo až novodobé historické bádanie. Bol vytvorený podľa mena starej gréckej osady Byzantion, na mieste, na ktorom cisár Konštantín Veľký založil nové hlavné mesto ríše nazývané podľa neho grécky *Konstantinupolis* (latinsky *Constantinopolis*) – Konštantínove mesto. Obyvatelia ríše, ktorú my dnes nazývame byzantskou, tohto názvu neuzívali a tiež sa k nemu nehlásili. Pre nich to bola stále Rímska ríša a oni samy sa nazývali Rimanmi.“

¹⁵ Grécky oficiálny výraz pre Rímsku ríšu bol *Ῥωμαϊκή Αυτοκρατορία*, lat. *Imperium Rōmānum*. Používal sa aj neoficiálny výraz Ríša Rimanov (*Αυτοκρατορία των Ῥωμαίων*).

citoval Tatakisove slová: „Byzantská filozofia je jednou formou, kresťanskou formou gréckeho myslenia, gréckeho rozumu a gréckej duše“ a túto výpoveď následne okomentoval: „Takto je čitateľ hneď od začiatku upovedomený, že ide menej o filozofiu, v tom zmysle ako ju ľudovo obyčajne chápeme, ale že ide o filozofiu náboženskú, a exaktnejšie kresťanskú.“ Výskum byzantskej filozofie a jej hodnotovej platformy nás napokon vrhá aj do kulturologie. To znamená, že zaradením problematiky do širšieho kultúrneho rámca je možné prekonať aj konfesijné alebo pozitivistické hľadisko (Neupauer 2011, 14).

O čom teda v kultúre hovoríme, keď tvrdíme, ako sme uviedli vyššie, že kresťanstvo bolo v Byzantskej ríši kultúrou? Slovanami Ericha Mistríka (1999, 28) „hovoríme o hodnotách, normách, o ľudskom vnímaní technológií, materiálov, prostriedkov.“ (...) „Kultúra, to sú významové a hodnotové aspekty života spoločnosti.“ Kresťanstvo v Byzantskej ríši formovalo, a kulturologickým slovníkom vyjadrené kultivovalo, resp. zušľachťovalo literatúru, výtvarné umenie, techniku a celý spoločenský, politický, právny, hospodársky a intelektuálny život bez toho, aby eliminovalo dedičstvo antiky. Práve naopak. Byzantskú kultúru treba chápať ako „dialóg klasickej kultivovanosti a kresťanskej kultúry“ (Neupauer 2011, 35). Bezpochyby, kresťanstvo kultivovalo byzantské filozofické myslenie v nadväznosti na antické dedičstvo. Pochopiteľne, každá civilizácia a kultúra má svoju sociálnu, kultúrnu a intelektuálnu pamäť a táto pamäť má aj svoje historické väzby. Byzantské filozofické myslenie sa teda prirodzene stalo dedičom gréckeho antického myslenia. Prebralo pojmoslovný, ale aj významový aparát, ktorý sa ďalej vyvíjal, menil a aktualizoval v závislosti od etáp vývoja. Pojmoslovný aparát sa vyvíjal, menil a to nielen sémanticky, ale aj filozoficko-axiologicky, a to zvlášť tým, že aplikoval kresťanské poslanstvo.

Ako príklad uvedieme výraz kozmos (*ὁ κόσμος*). Nebudeme sa tu bližšie zaoberať používaním tohto výrazu v ranej alebo neskoršej filozofii a ani nebudeme objasňovať jeho detailnú analýzu vývoja, pričom treba tiež zdôrazniť fakt, že používanie tohto výrazu bolo iné napr. u epických básnikov a iné u filozofov. Zvýrazníme len tie fakty, ktoré sú prelomové v konotácii s kresťanstvom. Výraz kozmos sa už v ranej gréckej prírodnej filozofii všeobecne používal na označenie sveta, svetového poriadku, usporiadania sveta (Kahn 1992, 9-10). Často ho vidíme aj v tvare slovesa *κόσμεω* v popise bežných civilných i vojenských aktivít, teda mimo filozofiu. Napr. výraz sa týka šípu, ktorý sa hodí do luku alebo zoradovania a usporadúvania vojska. Aj v činnosti tento výraz naznačuje „poriadok“ a „usporiadanosť“ alebo aj estetickú kvalitu v zmysle „ozdoby“¹⁶, či ako „disciplínu“ (Kahn 1992, 10-11). Vo filozofii sa ním označoval „prirodzený poriadok vesmíru“, „usporiadanie všetkých vecí, v ktorom má každá prírodná sila pridelenú svoju funkciu a svoje hranice“, teda „prírodný svet podľa vedomej analógie s dobrým usporiadaním spoločnosti“ (Kahn 1992, 12-13). V ranej gréckej prírodnej filozofii môžeme výraz *ὁ κόσμος* objaviť aj ako synonymum k výrazu *ὁ οὐρανός* (nebo alebo nebeský priestor, nebeský poriadok, sféra usporiadaných hviezd), pričom jeho filozofický základ môžeme chápať ako „usporiadanie“ alebo ako „svetový poriadok ako celok“. Aj u Hérakleita sa kozmos chápe ako „úplný organizovaný cyklus elementárnych a vitálnych transformácií“ (Kahn 1992, 14-15). Pre filozofické uvažovanie ranej gréckej prírodnej filozofie dal koncepcný základ milétsky pohľad na prirodzený svet ako na organizovaný systém (Kahn 1992, 20). Z milétskej koncepcie a z neskorších filozofov prírody vychádzal aj Pytagoras a jeho škola. Pytagoras dával kozmosu charakter harmónie a za jeho stavebný materiál pokladal čísla. Harmónia znamenala „jednotu, spájajúcu mnohosť a celkové zosúladenie toho, čo je nesúladne“. (...) „Harmónia mala byť podľa pytagorejcov dušou sveta (Legowicz 1973, 68-69). Pytagoras a jeho škola však na rozdiel od milétskej školy neľadali tajomstvo sveta v pralátke, ale v prazákone (Störig 1992, 99). Je úplne pochopiteľné, že v helenizme, ktorý národný rys filozofie

¹⁶ Neskôr aj Rimania prekladali *κόσμος* ako *mundus* – ozdoba (Kahn 1992, 13).

nahradiť kozmopolitným nazeraním, je kozmos, ako „súhrn usporiadaného celku sveta“, spolu s logom a erosom, kľúčovým pojmom filozofie (Störig 1992, 142).

V mladšej gréckej filozofii sa kozmos vnímal aj ako javisko, v ktorom sa odohráva ľudský život. Mal aj sociálno-hospodársky a sociálno-antropologický význam a môžeme ho nájsť pri označení obydľia ľudí alebo ako ľudský svet, v ktorom je výrazný aspekt dejín.

V kresťanskej filozofii význam slova kozmos nadobudol úplne iný rozmer. Príchodom Krista do ľudského života spôsobom inkarnácie nadobudol kozmos prevratne aj inú hodnotu. V kresťanstve kozmos už nenaznačuje len organizovaný systém, poriadok a usporiadanosť a ani nielen obydlie ľudí, ľudstvo, ľudský svet a javisko pozemských dejín. Kozmos je priestor, v ktorom vykúpiteľsky, zachraňujúco koná Boh. Boh vstupuje do dejín sveta, do dejín človeka, čím dejiny sveta a dejiny konkrétneho človeka robí svojimi dejinami. Pre grécky svet a následne pre byzantské myslenie nastáva úplne nová interpretácia kozmosu. Protiklad medzi Bohom a kozmom je Kristom nielenže prekonaný, ale viac, kozmos sa vo filozofii stáva centrom Božieho konania. V Kristovi nastáva jednota viditeľného (*κτιστό*) a neviditeľného (*ἀκτιστό*). Príroda, svet a jeho dejiny, celé živočíšstvo, svet ľudí a svet duchov sú zhrnuté do jedného pojmu – kozmos. Sémanticky tu vidíme jasný príklad toho, ako sa obsah klasickej antickej terminológie zmenil. Do terminológie vstúpila nová kultúra myslenia sformovaná kresťanským poslanstvom. Grécky jazyk a jeho pojmoslovný aparát tak začal vyjadrovať novú kresťanskú mentalitu myslenia. Filozoficky a teologicky by sme uvedenému pojmu mohli priradiť pojem všeobsiahlosť. Kozmos nie je videný a interpretovaný fragmentárne, ale ako celok. Pre filozofické myslenie je kozmos zmierený s Bohom a spása sa vníma ako kozmická dimenzia. Je súčasťou Božieho kráľovstva, pretože v kozme sa odohrala dráma vykúpenia a táto dráma zvíťazila. Vyjadrené teologicky, Božie kráľovstvo už prišlo a Boh kraľuje. Táto axióma sa premietla do ideového základu samotnej Byzantskej ríše. Vladimír Vavřínek (1992, 14) správne konštatuje, keď píše, že „Byzantská ríša je, aspoň v teórii a svojimi nárokmi (...) je, alebo aspoň má byť, pozemským obrazom nebeského kráľovstva.“ Filozoficky to však dalo interpretácii kozmu aj iný náboj. Skutočnosť, že sa Boh ujal sveta bola *optimistickou perspektívou budúcnosti*. Byzantská ríša budovaná na obraz nebeského kráľovstva *produkovala pozitívny prístup k životu*. Kresťanstvo napokon umocnilo *celistvé chápanie života* s jeho dôrazom na celok, čím filozoficky podporilo holistický princíp, ktorý sa spraktizoval do symbiózy človeka, prírody, spoločnosti a kozmu. Prevratné filozofické poslanstvo v tejto súvislosti nachádzame na začiatku Evanjelia podľa Jána, *KATA ΙΩΑΝΝΗΝ*. Boh bol *ὁ Λόγος* (Slovo), z ktorého nevzniklo nič z toho, čo jestvuje: „*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. ὃ γέγονεν*“¹⁷ (JOHN, 1,1-3). Všetko vzniklo prostredníctvom Loga: „*Πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο*“, a ďalej ním, teda prostredníctvom neho vnikol kozmos: „*(...) ὁ κόσμος δι’ αὐτοῦ ἐγένετο (...)*“¹⁸ (JOHN, 1,10). Boh (*ὁ Λόγος*) sa ujal sveta, fyzicky doň vstúpil, aby v ňom prebýval: „*Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*“¹⁹ (JOHN, 1,14). Tento grécky text vypovedá o tom, že kozmos má pre Boha hodnotu. Text „*ὁ λόγος*

¹⁷ „Na počiatku bolo Slovo, to Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh. Ono bolo na počiatku u Boha. Ním vzniklo všetko a bez neho nevzniklo nič z toho, čo jestvuje“ (Biblia 2008, 96). „In the beginning was the Word, and the Word was God. He was in the beginning with God; all things were made through him, and without him was not anything made that was made“ (The Greek-English New Testament 1993, 247).

¹⁸ „Všetko vzniklo skrze neho (...) svet ním vznikol (...)“ (Biblia 2008, 96). „(...) all things were made through him (...) the world was made through him (...)“ (The Greek-English New Testament 1993, 247).

¹⁹ „A Slovo sa stalo telom a prebývalo medzi nami a my sme videli jeho slávu, slávu, akú má od Otca jednorodný Syn, plný milosti a pravdy“ (Biblia 2008, 96). „And the Word became flesh and dwelt among us, full of grace and truth; we have beheld his glory, glory as of the only Son from the Father“ (The Greek-English New Testament 1993, 247).

σὰρξ ἐγένετο“ vypovedá o ďalšej prevratnej skutočnosti, v ktorej sa hodnota sveta ešte viac konkretizuje. Boh (ὁ Λόγος) sa stal telom, čo gréčtina vyjadruje podstatným slovom mäso (ἡ σὰρξ). Majú sa tým na mysli dve skutočnosti. Po prvé, Boh vstúpil do pomínuteľnej skutočnosti, stal sa „mäsom človeka“, čím na seba vzal podmienky materiálnej pomínuteľnosti človeka. Po druhé, Boh týmto priznal človekovi hodnotu, ba viac, priznal hodnotu aj pomínuteľnému a chradnúcemu ľudskému telu. Tento *pozitívny prístup k ľudskému telu a telesnosti* treba interpretovať viac než v perspektíve estetickje dekorácie, ale v zmysle hodnoty človeka a v zmysle jeho tela a telesnosti vo všeobecnosti. Dodajme, že Boh priznal hodnotu tak ľudskému telu, ako aj duši človeka (Zozulak – Valčo 2018, 1037-1049).

Vyššie uvedené interpretácie neboli pre rímske a grécke myslenie uchopiteľné. Monoteistická skutočnosť jedného Boha, ktorý vstupuje do sveta a ktorý navyše miluje, Boha, ktorý dáva hodnotu človekovi a jeho telesnosti a dokonca za neho berie aj bolesti a zomiera za neho, bola pre Grékov len ťažko prijateľným paradoxom. Apoštol Pavol preto v Prvom liste Korinťanom (ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α) konštatoval, že toto posolstvo je pre Grékov, ktorí „hľadajú múdrosť“ (Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν), pre nich, resp. pre všetky „národy bláznovstvom“, mentálnou choromyseľnosťou (ἔθνεσιν δὲ μωρίαν)²⁰ (I. CORINTHIANS, 1,22-23), teda niečo, čomu sa nedá racionálne porozumieť.

Je pochopiteľné, že tieto úvahy otvorili cestu k novému zadefinovaniu človeka, jeho významu a veľkosti. Neskôr, v rámci byzantských teologických dišput, konkrétne triadologických otázok, sa dostala do popredia téma človeka (ὁ ἀνθρώπος) ako osoby (τὸ πρόσωπον)²¹ a následne pomerne zložitá rekodifikácia termínu *osoba*. Aj byzantská paideia (ἡ παιδεία) sa sústredila na formovanie človeka, na jeho utváranie ako osoby a jeho spirituálnej dimenzie prostredníctvom duchovných cvičení (Milko 2009, 78-86). Teologické otázky o podstate a vzťahu troch Božích osôb sa premietli aj do filozoficko-antropologických a antropologicko-pedagogických otázok, ktoré viedli k otvoreniu sa pre *vzťahovú koncepciu človeka v praktickom živote*, čo môžeme vidieť ako veľký hodnotový prínos byzantského myslenia. Človek bol u Grékov predmetom práva a zákona a už od antiky sa kládol dôraz na výchovu občana, na jeho slobodu, spravodlivosť, verejnú činnosť a aj na náprotivky ako bezprávie, nespravodlivosť, nesloboda. Tieto témy neboli v byzantskom myslení ničím novým. Jasne to vidieť už v gréckom právnom systéme (Tomsa 1923/2007). Kresťanstvo a následné jeho aplikovanie v sociálnom, politickom a náboženskom systéme Byzantskej ríše dalo však človekovi ako osobe hodnotu neopakovateľnej a jedinečnej bytosti, o ktorú sa treba starať už „tu a teraz“ a ktorá je aj podstatným elementom posledných vecí, teda toho, čo je najvzdialenejšie, posledné, najvyššie – ἔσχατος. Osoba človeka je bytosť, ktorá žije „tu a teraz“, a aj „tam a potom“, a preto starostlivosť o osobu človeka, o jeho rozvíjanie, uskutočňovanie a o jeho ochranu je súčasťou jeho hodnoty²². Z tohto dôvodu nadobudla paideia, ako výchova k hodnotám, a právo ako uskutočňovanie týchto hodnôt, nový význam.

²⁰ Niektoré novšie texty uvádzajú „pre Grékov bláznovstvom“, „Ἕλλησιν δὲ μωρίαν“. Pôvodný text je však „pre národy bláznovstvom“ (ἔθνεσιν δὲ μωρίαν), čo implicitne zahŕňa aj Grékov.

²¹ Poznamenajme, že v pôvodnom slova význame τὸ πρόσωπον znamenalo obličaj, tvár, ako aj masku, resp. tvár masky.

²² V súvislosti s eschatologickou dimenziou, ktorej osoba človeka je súčasťou, uvedme komentár Václava Ježka (2009, 32) ku knihe sovietského a ruského byzantológa a slavistu Sergeja Sergejeviča Averinceva (rus. Сергей Сергеевич Аверинцев) Эволюция философской мысли [The evolution of philosophical mind] (Averintsev 1984): „Pre Averinceva mala Byzancia nadčasový rámec, a to preto, že hodnoty byzantskej kultúry mali nadčasovú a eschatologickú dimenziu. Nie v zmysle toho, že prvky byzantskej kultúry boli neopakovateľnými alebo jedinečnými, ale pretože Byzancia ponúkala systémovosť, ktorá disponuje eschatologickými kvalitami.“

Odkaz pre súčasnú európsku hodnotovú orientáciu a jej smer

Ján Zozulák (2017b, 70) vo svojej knihe *Byzantská filozofia* venuje štvrtú kapitolu stretu antickej filozofie a kresťanského myslenia. Autor správne konštatuje, že „Stret helenizmu a kresťanstva priniesol pozitívne výsledky pre pokrok oboch systémov myslenia, pretože helenizmus poskytol byzantským autorom prostriedky a pojmy na presné formulovanie základných pravd kresťanskej viery a kresťanstvo vdýchlo nový duch do gréckeho filozofického myslenia, čím vytvorilo možnosti pre nové filozofické hľadanie pravdy.“ Príklad stretu antickej filozofie a kresťanského myslenia, ktorý sa odohral v Byzancii môže byť pre súčasnú európsku premenu príkladom. Stret európskych filozofií a kultúr, východnej a západnej, severskej a južanskej, euroatlantickej a balkánskej a podobne, a mohli by sme povedať, že aj celkovo stret inakosti v jej rôznych formách, ktoré prekračujú európsky priestor, sa nemusí nevyhnutne interpretovať v zmysle obáv a hrozieb alebo dokonca katastroficky, ale v perspektíve obohacujúcej vzájomnej výmeny. Ak rozrôžňovanie postojov, napr. politických, ekonomických, kultúrnych a sociálnych neruší harmóniu celku, ale naopak celok kultivuje, potom diferenciacia Európy môže byť jej bohatstvom. Ak mnohopodobnosť celku je viac ako dekorácia, teda ak je priestorom pre dynamizmus myslenia a zdravej konfrontácie, potom diferenciacia môže v sebe obsahovať významnú silu spolusúčinnosti v rozmanitosti, a v konkrétnom prevedení, v partnerskej spolupráci. V tomto význame môžeme chápať aj význam synergie²³, ako byzantské posolstvo pre dnešnú Európu, čo môže mať pre ňu hodnotný význam. Cyril Diatka (2013, 597) v tejto súvislosti uvažuje hlboko pragmaticky a eticky: „Európa je v kultúrno-historickom zmysle celok, i keď vnútorne diferencovaný. Správne pochopenie týchto diferencií, ak poznáme príčiny ich jestvovania, nás môžu priviesť k vedomiu tesnejšej spolupráce a zbaviť záťaže rozličných mocensko-politických kombinácií a nástrojov donucovania. Vedomie, že tvoríme určitý celok je pre každý ďalší krok do budúcnosti potrebné a žiaduce.“ Pevnosť celku sa rodí a ukotvuje práve v spomenutom *continuatio*, ktoré by prirodzene malo stavať na svojej sociálnej, kultúrnej a intelektuálnej pamäti. Zmeny a vývoj ako prirodzený fakt tvorivosti nemusia eliminovať európske dedičstvo, naopak, môžu naň kontinuálne nadväzovať, čo môže byť silným jednotiacim prvkom európskej identity a spolupatričnosti. Európska identita sa môže formovať ako mnohopodobová a Európa samotná sa môže uskutočňovať ako jednota spájajúca mnohosť. Byzantské myslenie môže byť v tomto zmysle príkladom. Malo to, čo dnes nazývame „ekumenickou črtou“, ktorá bola postavená práve na synergii. Grécky výraz *ή οικουμενική γη* môžeme preložiť ako obývaný svet, resp. voľnejšie ako ľudstvo na zemi. Etymologicky sa derivuje zo slovesa *οικέω*, čo prekladáme ako „bývať“, a z neho vyplývajúceho podstatného mena *ο οἶκος*, ktoré prekladáme ako spoločné obydlie, spoločný dom, resp. domácnosť. Ďalej sa výraz skladá z podstatného mena *ή γη*, čo prekladáme ako zem, krajina, resp. aj ako ríša. Pod prídavným menom „ekumenický“²⁴ teda môžeme myslieť na skutočnosť, ktorá má univerzálny charakter praktizovaný v synergii. Ekumenický charakter

²³ Uvedme, že slovo *συνεργία* má svoj koreň v spojení *σύν* (spolu, s, so, voľne a pod.) a *τό έργον* (dielo, počin, skutok a pod.). Sloveso *συνεργεῖν*, ktoré znamená „v diele pomáhať“, „v diele podporovať“ má hlbokú myšlienkovú hodnotu a odkazuje na význam spolupráce či spoločnej práce. Slovo synergia sa do západoeurópskeho prostredia dostalo pomerne neskoro. Bolo to zásluhou francúzskeho lexikografa Emila Littrého, ktorý ho prvýkrát použil v roku 1873 v etymologickom, gramatickom a historickom slovníku *Dictionnaire de la langue française*, ktorý je tiež známy pod pomenovaním *Le Littré*.

²⁴ Neskorší a dnešný význam slova „ekumenický“ sa vyskytol až v 19. storočí v kresťanskom hnutí usilujúcom sa o jednotu cirkví. V tomto zmysle sa slovo „ekumenický“ použilo prvýkrát počas stretnutia Evanjelikálnej aliance v Londýne v roku 1846. Autorom tohto dnešného významu slova bol protestantský francúzsky pastor Adolphe Louis Frédéric Théodore Monod.

Treba však poznamenať, že už v starej gréčtine sa rozlišovali výrazy „univerzálny“ a „ekumenický“. Ak chceli starí Gréci pomenovať veci a skutočnosti ako „univerzálne“, t. j. niečo, čo je „celé“ alebo celkom“

dáva dôraz na všestrannosť, teda na kategórie, ktoré sú hodnotovo spoločné, idey hodnôt, ktoré nepoznajú hranice, prekračujú ich a sú pre všetkých obyvateľov zeme. Ekumenický neznamená internacionálny alebo interkultúrny, ale skôr transnacionálny a transkultúrny, ktorý nijako neruší osobitosti lokálnych, regionálnych alebo národných kultúr a bohatstiev. Ekumenický znamená skutočnosť, že všetci ľudia sú pozvaní k tomu, aby spoločne obývali spoločný dom a v ňom spolupracovali. Chce teda zdôrazniť hodnoty, ktoré prekračujú a presahujú rasové, kultúrne, historické, sociálne, ekonomické, politické a náboženské ohraničenia a obmedzenia. V ekumenickom slova zmysle ide aj o *universitas*, celok ako hodnotou pre každého a v každej dobe. Byzantská ríša sa stala „nositeľkou sprostredkovania výmeny kultúrnych hodnôt“ (Zozulák, 2017a, 8), nie jej brzdou. Krízy a kolízie, a konkrétne aj kríza kresťanstva v medzikultúrnom kontexte ešte nemusia znamenať rozklad. Naopak, môže to byť výzvou, priaznivým časom – kairosom²⁵, ktorý možno správne a vo vhodnom čase uchopiť a v ktorom sa možno správať synergicky. Dovolíme si tvrdiť, že v Byzancii opakom viery (*ή πίστις*) nebola veda (*ή έπιστήμη*), odborné poznávanie, hľadanie a skúmanie, o čom vypovedá aj samotná slovná spriaznenosť výrazov. Opakom viery bola skepsa a byť skeptický (*σκεπτικός*). Hodnotová platforma byzantskej filozofie čerpala práve z vyššie spomenutých pozícií, ak neboli priam jej piliermi.²⁶

Záver

Ako sme uviedli na začiatku tohto príspevku, predmetnú reflexiu treba vnímať len ako jeden z pokusov hľadania a detegovania základnej hodnotovej platformy byzantskej filozofie. Predložená reflexia je skôr pokusom, ktorý chce otvoriť samotnú otázku o hodnotovej platforme byzantskej filozofie, podnetom k hľadaniu jej hlbšieho zmyslu. Pravdepodobne je ešte skoro určiť zložky hodnotovej paradigmy, veď mnohé diela samotných byzantských filozofov ešte len čakajú na reedície a následne na filozofickú analýzu. Nie je však neskoro načrtnúť témy byzantskej filozofie, ako to robí Ján Zozulák (2018a, 37-50), jej okruhy a z toho derivovať prvé uzávery. Systematické zvažovanie a reflexia byzantskej hodnotovej platformy je namieste. Je potrebné ju skúmať a nebať sa prvých krokov, aj keď možno skončia zakopnutím alebo aj pádom, čo môže byť prípadom aj tejto reflexie. Lucjan Klimsza (2013, 135) celkom správne konštatuje, keď píše, že „Antická tradícia hovorí, že všetky veci sa musia najprv zväziť, aby ukázali svoju hodnotu. Až potom svoju hodnotu ukážu.“ Tak je to v prípade aj tohto príspevku. Jeho autor vyjadruje želanie, aby sa v bádani byzantskej filozofie pokračovalo čoraz viac dynamickejšie, aby sme ako bádatelia mali odvahu zväziť aj to, čo je ešte len fragmentárne poznané, premyslieť aj to, čo je ešte neúplne prebádané, a aby sme mali odvahu objavovať a reflektovať „duchovné tradície“ a „dejinnú kontinuitu“, v ktorých možno nachádzať „trvácé hodnoty“ (Diatka 2013, 596).

„každý“ a „vospolok“, resp. chceli poukázať na všetkých, alebo na všetko ako na jeden spolok, vtedy použili buď slovo *άπας* alebo slovo *σύνμας*.

²⁵ Slovo kairos je prevzaté z gréckej mytológie a z triády troch hlavných konceptov času: Chronos (*Χρόνος*), Kairos (*Καιρός*) a Aión (*Αιών*). Kairos bol antickým bohom. Mal fyzickú zvláštnosť, a to, že na hlave nosil jeden chumáč vlasov. Keď ľudia stretli Kairosa, tak sa ocitli v troch situáciách. Buď ho nevideli, alebo ho videli a nič neurobili alebo ho videli a v správnom okamihu ho uchopili za chumáč vlasov, aby ho už viac nepustili. Posledná tretia situácia je zmyslom toho čo je Kairos, a to uchytiť v pravý čas príležitosť a v príhodný čas ju nepremárniť.

²⁶ V tejto súvislosti dávame do pozornosti článok Interaction of philosophy and natural sciences in Byzantine Empire (Zozulák 2018b, 7-15).

REFERENCES

- Averintsev, Sergey Sergejevich. 1984. Эволюция философской мысли [The evolution of philosophical mind]. In Культура Византии. IV – первая половина VII в. М.: Наука [In Culture of Byzantium. IV – first half VII.: The science], 42-77.*
- Biblia. 2008. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami. Slovenská biblická spoločnosť. Banská Bystrica.*
- I. CORINTHIANS [ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α]. 1993. In The Greek-English New Testament. Stuttgart.*
- I. CORINTHIANS [ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α]. 1994. In The Greek New Testament. Fourth revised edition. Dictionary. Deutche Bibelgesellschaft. United Bible Societies. Institute for New Testament textual research. Stuttgart/Münster.*
- Delfová, Hanna – Georg-Lauerová, Jutta – Hackeneschová, Christa – Lemckeová, Mechthild 1993. Lexikón filozofie. Preklad Ladislav Kiczko. Bratislava.*
- Devambež, Pierre – Schuhl, Pierre-Maxime – Flacelière, Robert. 1977. Lexikon gréckej civilizácie. Preložili Soňa Hollá, Viera Štetinová. Bratislava.*
- Diatka, Cyril. 2013. Cesta. In Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda. Nitra, 593-597.*
- Dictionnaire de la langue française par Émile Littré. 1874. Tome quatrième Q – Z. Paris/Londres.*
- Dictionnaire français-grec composé sur le plan des meilleurs dictionnaires français-latins et enrichi d'une table des noms irréguliers, d'une table très complète des verbes irréguliers ou difficiles et d'un vocabulaire des noms propres / par MM. Alexandre, Planche et Defauconpret. 1861. Paris.*
- Dictionnaire français-grec suivi d'un vocabulaire des noms propres, par Eugène Talbot (1894). 13e édition. Paris.*
- Ivanov, Vyacheslav. 1987. Собрание сочинений [Collected works]. Том 4. 1971-1987. Т3. [Tom 4. 1971-1987. T3]. Brussels.*
- Ján Pavol II. 1996. Ut unum sint. Preklad Petra Poloniová. Trnava.*
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena. 2017. Przegląd badań nad myślą bizantyjską w Polsce [An Overview of Research on the Byzantine Thought in Poland]. In Konštantínove listy [Constantine's Letters] 10/1, 12-24.*
- Ježek, Václav. 2009. Budoucnost byzantologie v kontextu myšlení S. S. Averinceva. In Synergia. Časopis venovaný byzantským dejinám, kultúre a teológii, 5/N°1, 27-37.*
- JOHN [ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ]. 1993. In The Greek-English New Testament. Deutche Bibelgesellschaft Seventh edition. Stuttgart.*
- JOHN [ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ]. 1994. In The Greek New Testament. Fourth revised edition. Dictionary. Deutche Bibelgesellschaft. United Bible Societies. Institute for New Testament textual research. Stuttgart/Münster.*
- Kahn, Charles H. 1992. Užití termínu ΚΟΣΜΟΣ v rané řecké filozofii. In Kosmos a živly. ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ. Edice PomFil. Praha.*
- Klimsza, Lucjan. 2013. Hermeneutická etika hodnot. Ostravská univerzita v Ostravě. Ostrava.*
- Lemerle, Paul. 1951. Tatakis (Basile), La philosophie byzantine (Histoire de la Philosophie, par E. Bréhier, deuxième fascicule supplémentaire). Paris, Presses Universitaires de France, 1949, In 8°, VIII + 323 p. Prix. 480 fr. In Revue des Études Grecques, tome 64, fascicule 299-301, Janvier-juin 1951, 388-391.*
- Latinsko-slovenský slovník. Dictionarium latino-slovacum. 1983. Latinsko-slovenský slovník. Dictionarium latino-slovacum. Bratislava.*
- Legowicz, Jan. 1973. Prehľad dejín filozofie. Základy doxografie. Preložila Anna Varsiková. Bratislava.*

- Lexique français-grec avec l'explication latine, à l'usage des classes de grammaire et d'humanités: ouvrage entièrement neuf par Fleury de Léluse. 1844. Troisième édition revue et augmantée. Paris.*
- Milko, Pavel. 2009. Úvod do Byzantské filosofie: se studií Michala Řoutila Na Východ od Antiochie. Řecké myšlení za hranicemi Byzance, 2. – 8. století. Syrská tradice. Červený Kostelec.
- Mistrík, Erich. 1999. Kultúra. Culture. In Mistrík, Erich et al. Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education. Bratislava.
- Naugle, Davey. The greek concept of Paideia – Paideia. DBU Summer Institute in Christian Scholarship. 1-9. In https://www3.dbu.edu/naugle/pdf/institute_handouts/paideia/notes.pdf
- Neupauer, Eduard. 2011. Filosofie v Byzanci. Dvě metodologické studie. Plzeň.
- Ostrogorsky, Georg. 1952. Geschichte des byzantinischen Staates. München.
- Řecko-český slovník. 1993. Řecko-český slovník. Praha.
- Störig, Hans Joachim. 1992. Malé dějiny filozofie. Preložili Rezek, Petr – Petříček, Miroslav – Šprunk, Karel. Praha.
- Tatakis, Basile. 1949. La philosophie byzantine (Histoire de la Philosophie, par E. Bréhier, deuxième fascicule supplémentaire). Paris.
- Teologický slovník k Novej zmluve III – IV (Théta – Ný). 1987. Vybral a preložil Ján Greššo. Liptovský Mikuláš.
- Tomsa, Bohuš. 1923/2007. Idea spravdnosti a práva v Řecké filosofii. Reprint původního vydání z roku 1923. Bratislava/Plzeň.
- Vavřínek, Vladimír. 1996. Úvod. In Zástěrová, Bohumila et al. Dějiny Byzance. Praha, 5-20.
- Zozulák, Ján. 2017a. Štúdium byzantskej filozofie v Európe a na Slovensku [The Research of Byzantine Philosophy in Europe and Slovakia]. In Konštantínove listy [Constantine's Letters] 10/1, 3-10.
- Zozulák, Ján. 2017b. Byzantská filozofia. Vydavateľství a nakladateľství Aleš Čeněk, s.r.o. Plzeň.
- Zozulák, Jan. 2018a. Inquiries into Byzantine Philosophy. Berlin.
- Zozulák, Ján. 2018b. Interaction of philosophy and natural sciences in Byzantine Empire. In Komunikácie [Communications] 20/1A , 8-15.
- Zozulák, Ján – Valčo, Michal. 2018. Byzantine Philosophy of the Person and its Theological Implications. Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 78/4, 1037-1049.

SUMMARY: PROBES INTO THE VALUE PLATFORM OF BYZANTINE PHILOSOPHY AND ITS MESSAGE TO CONTEMPORARY EUROPEAN VALUE ORIENTATION. A SKETCH OF THE ISSUE. This article treats the issue of the value platform of Byzantine philosophy that reflects the heritage of Byzantine culture. Byzantine philosophy has an irreplaceable role in the history of the European philosophical thinking. Nevertheless, there are many handbooks of Byzantine philosophy still waiting for re-editing and philosophical analysis. We must admit that the analysis of Byzantine philosophy is still in its initial elaboration stage, although early steps have already been taken. This article is one of the attempts of researching and detecting a basic value platform of Byzantine philosophy. It doesn't have the ambition of giving prompt answers, but it aims at opening a debate about the issue itself.

When searching and defining value platform, there are some limitations and complications. There is the complexity of periodisation of Byzantine philosophy. And there are also some uncertainties regarding the comprehension of the concepts of philosophy and philosopher, which is well manifested in the diversified complexity and in the issue of definition itself. With regard to the study of Byzantine philosophy, there is no stable methodological and hermeneutical approach. Another obstacle of research in the field of value platform is represented by the "philologisation of the issue"; this aspect results from the complexity

of the development of Greek language and its semantic transformations. Despite the existing obstacles, it is possible to detect a platform of values. We must be aware of the social, political, and religious platform that forms the basis of the Byzantine civilisation or Byzantine culture. These components constituted a compact and organic oneness. They were penetrating one into the other with mutual influences.

Byzantine philosophy was in a relationship of *continuatio* with classical antiquity. Its value platform reflected the synthesis of Roman state form, Greek culture, and Christian faith. Despite the fact that the Byzantine Empire faced several crises and collisions, it always had the ability of overcoming them and maintaining its unity – also thanks to the value platform on which it was based. In the Byzantine Empire, Christianity was a culture. It took over the terminological and semantic apparatus of the antiquity and it further developed it. The change in the word *ὁ κόσμος* is an example of axiological modification. The new definition of person is also quite significant. One of the most important themes was the concept of man (*ὁ ἄνθρωπος*) as a person (*τό πρόσωπον*). This was reflected in sectors as education of citizens, their freedom, justice, public activity, etc.

The example of encounter between antique philosophy and Christian thinking in Byzantium can serve as a model for current European transformations. The meeting of European philosophies and culture should not be necessarily interpreted in terms of preoccupation and threats – even catastrophic – but in a perspective of enriching reciprocal exchange.

If the multiform character of the ensemble is more valuable than decoration, if it becomes a place for dynamism of thoughts and thorough confrontation, then differentiation can have the significant strength of cooperation in our diversity. In this sense we can understand also the meaning of synergy and oecumene as a Byzantine message for today's Europe. The message of the oecumene wants to underline values that go beyond racial, cultural, historical, social, economic, political, and religious demarcations and limitations. With this regard, even Europe can be a mediator of exchange of cultural values, not a brake. In order to do this, it must be capable of promptly reacting to new situations and it must be open to the *kairos* (*καιρός*). Here we can find an outline of the message of Byzantine philosophy for value orientation in contemporary Europe.

Doc. PhDr. ThDr. Tomáš Pružinec, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Arts
Departement of Philosophy
Hodžova 1
94901 Nitra
Slovakia
tpruzinec@ukf.sk